“NanoPoetry” in Contemporary Kurdish Literature

Yadollah Pashabadi

Associate Professor of Kurdish Language and Literature, Researcher at Kurdistan Studies Institute, University of Kurdistan, Sanandaj – Iran.

ORCID: 10.22067/jls.2026.97731.1801

نسخه پیش انتشار

Extended Abstract

1.Introduction

Modern Kurdish poetry has faced many ups and downs in the past century. The rapid changes and variations in political, cultural, and social aspects on one hand, and the rich foundation and inner strength derived from the abundant popular literature in Kurdish literature on the other hand, have created a dynamic environment that embraces diversity and transformation in Kurdish poetry. This dynamism has led to the emergence of new literary forms, both in prose and poetry. Some of these forms evolve from the latent structures within classical literature, while others are innovative and inspired by the literature of other nations. In this study, we aim to critically analyze and explore one of the new forms that has emerged in contemporary Kurdish poetry using a descriptive-analytical method. Alongside this, we will introduce some of the pioneers of this poetic genre and examine examples of their poetry. This genre, referred to as "NanoPoetry" in the world of Kurdish literature, is a type of very short poetry that encapsulates its message, imagination, and imagery in the fewest possible words, conveying it to the reader/audience. In most cases, it manifests in a chain-like form. "NanoPoetry" can be considered the newest poetic genre in the realm of contemporary Kurdish literature. Hashem Sarraj is a leading figure and pioneer in the creation of poetry within this newly emerging genre.

Modern Kurdish poetry has gone through ups and downs in the last century, which has created potential in its essence. Kurdish literature in the contemporary period has seen many changes, developments, and political, cultural, and social developments, on the one hand, and on the other hand, relying on the dynamism and diversity inherent in its history, it has faced fundamental transformations and developments more quickly and maturely. In fact, it can be said that despite the fact that in various historical periods, no suitable ground has been provided for the growth and flourishing of the Kurdish language and literature, this literature has gone through its stages of growth,

development, and evolution in a condensed manner in the last two to three centuries. One of the dimensions of this issue is the emergence of literary genres, especially in the field of poetry, and the large-scale presence of innovation in literary creation.

Contemporary Kurdish poetry has faced many ups and downs over the past century. The rapid pace of political, cultural, and social changes on one hand, and the rich foundation and internal strength derived from the common literature on the other hand, have provided a dynamic environment for the acceptance of increasing diversity and transformation in Kurdish poetry. Some of these forms have evolved from the latent structures within classical literature, while others are innovative and inspired by the literatures of other nations. Thus, Kurdish literature has experienced various poetic forms, one of which is "NanoPoetry".

2. Method

In this study, we aim to critically analyze and explore one of the newly emerged forms in contemporary Kurdish poetry using a descriptive-analytical approach. This new form is known as “NanoPoetry”. Additionally, we will introduce some of the pioneers of this poetic form and examine examples of their poetry.

3. Results

Contemporary Kurdish literature, especially over the past half-century, has encountered significant diversity and transformations. Climatic, social, political, and cultural changes have added dimensions and depth to this transformation and diversity. "NanoPoetry" is one of the new phenomena that has emerged in this field, arising from the infiltration of this term from the realm of sciences and techniques into the domain of literature. This new poetic form is characterized by being very short poetry with a capsule-like and condensed structure. The density and abundance manifest in both the formal aspects of the poetry and its content. Sometimes, the number of words does not exceed five.

4. Discussion and Conclusion

This form, referred to as "NanoPoetry" in Kurdish literature, is a type of very short poetry that encapsulates its message, imagination, and imagery in the fewest possible words and conveys it to the reader/audience. In most cases, it appears in a chain-like manner. "NanoPoetry" can be considered the newest poetic form within the realm of contemporary Kurdish literature. This poetry possesses unique characteristics, which include:

- **A)** Shortness to the maximum extent
- **B)** Avoidance of unnecessary words, especially auxiliary words.
- **C)** Selection of words with high denotative power.

- **D)** Condensing meaning.
- **E)** Limiting to capturing the essence of language.
- **F)** Deconstructing phenomena and providing a newly defined interpretation of them.

Hashem Sarraj (1954 Erbil-) is a pioneer and initiator of creating poetry in this newly emerged poetic form. In a collection bearing the same title, he has composed NanoPoems with a specific and uniform structure; he has derived the titles of the poems from the word "Nano" followed by the poem's number. Under each title, several Nano poems are presented, distinguished by numbers. Abbas Abdullah Youssef (1950 Erbil-), Jalal Barzanjy (1953 Erbil-), and Delshad Abdullah (1958 Erbil-) are also among the other poets of this poetic form.

Abstract

Modern Kurdish poetry has faced many ups and downs in the past century. The rapid changes and variations in political, cultural, and social aspects on one hand, and the rich foundation and inner strength derived from the abundant popular literature in Kurdish literature on the other hand, have created a dynamic environment that embraces diversity and transformation in Kurdish poetry. This dynamism has led to the emergence of new literary forms, both in prose and poetry. Some of these forms evolve from the latent structures within classical literature, while others are innovative and inspired by the literature of other nations. In this study, we aim to critically analyze and explore one of the new forms that has emerged in contemporary Kurdish poetry using a descriptive-analytical method. Alongside this, we will introduce some of the pioneers of this poetic genre and examine examples of their poetry. This genre, referred to as "NanoPoetry" in the world of Kurdish literature, is a type of very short poetry that encapsulates its message, imagination, and imagery in the fewest possible words, conveying it to the reader/audience. In most cases, it manifests in a chain-like form. "NanoPoetry" can be considered the newest poetic genre in the realm of contemporary Kurdish literature. Hashem Sarraj is a leading figure and pioneer in the creation of poetry within this newly emerging genre.

Keywords: Kurdish poetry, "NanoPoetry", typology of contemporary Kurdish poetry, Kurdish literature, Hashem Sarraj.

«نانوشعر» در ادبیات معاصر کردی

یدالله پشابادی[1]

دانشیار زبان و ادبیات کردی و پژوهشگر پژوهشکدهٔ کردستان‌شناسی، دانشگاه کردستان، سنندج-ایران.

ORCID: 4975-5781-0002-0000

چکیده

شعر نو کردی در یک سدهٔ اخیر با فراز و فرودهای بسیاری روبه‌رو بوده است. سرعت تغییر و تحولات سیاسی و اجتماعی از یک سو، بنمایهٔ وزین و نیروی درونی برآمده از ادبیات عامّهٔ کردی از دیگر سوی، بستر پویایی و پذیرش تنوع و دگرگونگی هرچه بیشتری برای شعر کردی مهیا کرده است. این پویایی به پدید آمدن گونه‌های نوین ادبی، اعمّ از نثر و شعر منجر شده است. برخی از این گونه‌ها، تکامل فرم‌های نهفته در دل ادبیات کلاسیک و برخی ابداعی و با تأسی از ادبیات ملل هستند. این جستار می‌کوشد با شیوهٔ تحلیلی-توصیفی یکی از گونه‌های نوین پدیدارشده در شعر معاصر کردی را مورد خوانش انتقادی و واکاوی قرار دهد و در ضمن آن برخی از پیشگامان این گونهٔ شعری را بشناساند و نمونه‌هایی از شعرشان را بررسی کند. این گونه که در جهان ادب کردی به «نانوشعر» نامبُردار گشته است، نوعی شعر کوتاهِ کوتاه است که پیام، تخیل و تصویر خود را در کمترین واژگان می‌گنجاند و به خواننده/ مخاطب منتقل می‌کند. در بیشتر حالات به صورت زنجیره‌ای نمود می‌یابد. «نانوشعر» را می‌توان نوترین گونه در گسترهٔ ادب معاصر کردی به شمار آورد. هاشم سراج پیشتاز و آغازگر صریحِ آفرینش شعر در این گونهٔ شعری است. کوتاهی، دلالت روشن و مستقیم بر مفهوم، دربرداشتن یک نکتهٔ ادبی-فکری و اشتمال بر ادبیّت از ویژگی‌های این گونه شعر به شمار می‌رود.

کلیدواژه: شعر معاصر، ادبیات کردی، «نانوشعر»، هاشم سراج.

---

[1]. Email: y.pashabadi@uok.ac.ir

نسخه پیش انتشار

۱- مقدمه

شعر نو کردی در یک سدهٔ اخیر فراز و نشیب‌هایی را پشت سر گذاشته است که خود پتانسیل‌هایی در جوهر آن پدید آورده است. ادبیات کردی در دورهٔ معاصر از یک سو تغییر، تطور و تحولات سیاسی، فرهنگی و اجتماعی زیادی به خود دیده است و از سوی دیگر با اتّکا به پویایی و تنوع‌پذیری نهفته در پیشینهٔ خویش، سریع‌تر و رشدیافته‌تر با دگردیسی و تحولات بنیادین رویاروی شده است. در حقیقت می‌توان گفت با وجود اینکه در دوره‌های تاریخی گوناگون، هیچ گونه زمینهٔ مناسبی برای رشد و شکوفایی زبان و ادبیات کردی، به ویژه در شاخهٔ ادبیات کردی میانی فراهم نبوده است، اما این ادبیات مراحل رشد و نمو و تکامل خود را به صورت فشرده در دو–سه سدهٔ اخیر پشت سر گذاشته است. یکی از ابعاد این موضوع پیدایی گونه‌های ادبی، به ویژه در حوزهٔ شعر و حضور پرحجم نوآوری در آفرینش ادبی است.

لازمهٔ توسعه و پیشرفت ادبیات به‌روزبودن و پویایی و همسویی و هم‌سازی با پدیده‌های نوین است. هنر راستین در آن است که بتوان زمینه‌های بایسته و شایسته برای تبدیل ایدهٔ کلی به جزئی را فراهم کرد (زرقانی و قربان‌صباغ، ۱۳۹۹: ۲۰۴) تا بتواند به بستر واقعیت بنشیند و تحقق پیدا کند. شاعران گاهی برای نشان دادن مفاهیم جدید، موضع‌گیری‌های رادیکال و اندیشه‌های نوین، اقدام به نوآوری شاعرانه می‌کنند و خلاقیت به خرج می‌دهند. در اقلیم کردستان شاعران از این لحاظ پویایی و تحرّک زیادی داشته‌اند. آنها در برهه‌های مختلف تاریخ کردستان متناسب با بحران‌ها و پدیدارهای اجتماعی و سیاسی، خود را به‌روز کرده و نوآوری‌های برجسته‌ای داشته‌اند. این به‌روز بودگی و تنوع که مشخصهٔ بارز گروهی از شاعران ادبیات کردی است، آنها را به سمت آفرینش ادبی در شعر سوق داده است. بدین جهت است که در تاریخ کوتاه نیم سده‌ای اخیر ادبیات کردی، گونه‌های ادبی زیادی مشاهده می‌شود.

یکی از وجوه این پدیده ظهور گونه‌های نوین ادبی و به ویژه شعری است که از آن میان می‌توان به «نانوشعر» اشاره کرد. این گونه نوعی شعر کوتاهِ کوتاه است که پیام، تخیل و تصویر خود را در کمترین واژگان می‌گنجاند و به خواننده/ مخاطب منتقل می‌کند. در این گونهٔ نوین که به نوعی می‌توان آن را تازه‌ترین ابداع هنری–ادبی در ادبیات کردی به شمار آورد (خوشناو و همکاران، ۲۰۲۵: ۱۱)، شاعر انگار زمانی برای اطناب و طول دادن به شعرش ندارد و در نتیجه می‌کوشد پیام خویش را در کوتاهترین حجم شعری بگنجاند. همچنین به نظر می‌رسد که شاعر معاصر مجالی برای هنرنمایی در خوانده شدن شعرش برایش نمانده است. از این رو است که به چنین ترفندی پناه می‌برد. گویا درکی نسبت به خواننده/ مخاطبِ خود نیز دارد. به همین خاطر است که انگار قصد دارد بفهماند که او را نیز بیشتر معطل نگه نمی‌دارد. بنابراین در این گونهٔ نوین شعری جایی برای در «هول و ولا» و در انتظار نگاه داشتن خواننده وجود ندارد. شاعر هر آنچه را که در نظر دارد، بسیار کوتاه و متراکم و البته مفید به نمایش می‌گذارد.

این پژوهش با روش تحلیلی-توصیفی در پی آن است که گونهٔ نوپدید «نانوشعر» در ادبیات کردی را به بوتهٔ بحث و بررسی بکشاند. بنابراین ضمن تبیین زمینه‌های پیدایی آن، تعاریف، ویژگی‌ها، محدودیت‌ها و امتیازهای آن را برمی‌شمارد. در کنار این بحث و بررسی، لاجرم به پیشگامان و برخی از نامدارترین شاعران این گونهٔ نوین شعری و تحلیل نمونه‌هایی از شعرشان نیز می‌پردازد.

در این پژوهش سعی بر آن است که پاسخی تحلیلی برای پرسش‌های زیر به دست داده شود:

- اصطلاح «نانوشعر» در ادبیات کردی چیست؟
- عوامل زمینه‌ساز پیدایش این گونهٔ شعری چه بوده‌اند؟
- مختصات فنی و نامبُردارترین شاعران این گونهٔ نوین کدامند؟

۱-۱- پیشینهٔ پژوهش

گونه‌های نوین ادبی در مراحل آغازین پیدایش و شناسایی، در لابه‌لای پژوهش‌های ادبی مطرح می‌شوند. با این حال با عنایت به نوپیدایی و نوپایی این گونهٔ شعری در ادبیات کردی، چنان که بایسته است، پژوهش و بررسی علمی بر آن انجام نشده است. بنابراین با وجود جستجو در کتاب‌ها، مجلات و پایگاه‌های علمی گوناگون، پژوهش آکادمیک و اصیل جز چند مورد انگشت‌شمار چیزی در این زمینه یافت نشد. یکی از آن موارد، مقالهٔ کامران ابابکر خوشناو و دلگش صمد رسول و محمد شاکر عبدالکریم (۲۰۲۵) است زیر عنوان «فۆرمەکانی شیعری هاوچەرخ لە شیعرەکانی جەلال بەرزنجیدا توێژینەوەیەکی شێوازگەرییە» (قالب‌های شعر معاصر در شعر جلال برزنجی یک پژوهش سبک‌شناختی). در این مقالهٔ آکادمیک پژوهشگران چند فرم نوین بنیادین در شعر معاصر کردی را تشریح کرده‌اند که یکی از آنها «شعر نانو» است. در این بخش از آن مقاله نویسندگان ضمن اشاره به ریشه‌شناسی واژهٔ «نانو» در زمینه‌های گوناگون علوم، آن را تازه‌ترین فرم شعر کردی برشمرده‌اند. شایان اشاره است که شاعر هاشم سراج (۲۰۱۲) خود نیز نوشتاری زیر نام «شیعری نانۆ» منتشر کرده است که در کنار نانوشعرها، مطالبی نیز دربارهٔ خود موضوع «نانوشعر» به قلم عبدالمطلب عبدالله شاعر و شعرپژوه معاصر کرد در آن کتاب ارائه شده است. از سایر نوشتارها آنچه هست، نوشته‌هایی است که گرچه گاهی دقیق و راه‌گشا و دارای بعد علمی هستند، اما به صورت نگارش علمی-آکادمیک چاپ نشده‌اند. بلکه در مجلات غیرآکادمیک و روزنامه‌ها منتشر شده‌اند و البته برخی از حیث دقت علمی و پژوهش ریشه‌ای قابل توجه‌اند. از آن جمله کاوه علی مردان (۲۰۲۳) در مقاله‌ای زیر عنوان «شعر نانو به مثابهٔ فرمی نو در ادب کردی»، ضمن اشاره به کاربرد این واژه در علوم و تکنولوژی، برخی اشعار هاشم سراج را از این نظر بررسی کرده است. وی «بُعد ادبی»، «بعد فلسفی» و «بعد عاشقانه» را در اشعار نانو استخراج کرده است. همچنین زانا خلیل (۲۰۲۴) ضمن نوشتاری به نام «شیعری نانۆ لای هاشم سەراج» (شعر نانو نزد هاشم سراج)، همین موضوع را بررسی کرده است. محور پژوهش وی پیشاهنگی هاشم سراج در این زمینه و بیان برخی مختصات فنی این گونهٔ شعری بوده است. نیز عبدالمطلب عبدالله (۲۰۲۴) در نوشتاری زیر عنوان «گەڕان بە دوای تاکدێرییەکانی

عەباس عەبدوڵڵا یوسف» (جستجوی تک‌بیت‌های عباس عبدالله یوسف) برخی گونه‌های نوین شعر کردی و از جمله «نانوشعر» را مطرح کرده است. در حوزۀ زبان و ادبیات فارسی هنوز جستاری آکادمیک در این باره منتشر نشده است.

۲- مبانی نظری پژوهش

اصطلاح «نانوشعر» در ادبیات کردی اصطلاحی نوین و نوپدید است. افزایش سرعت تحولات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، هنر و ادبیات را هم تحت تأثیر قرار می‌دهد. در این میان شاید بتوان ادعا کرد که شعر متأثرترین گونۀ هنری است و با سرعت بیشتری این تغییر و تطورات را بازنمایی می‌کند. به طور کلی در دوره‌های اخیر تفنن‌های شاعران در قوالب شعری به شکل چشمگیری زیاد شده است (شمیسا، ۱۳۸۶: ۳۲۶). در دنیای مدرن، افراد برای به دست آوردن، سریعترین راه را در پیش می‌گیرند؛ به عبارتی هر چه را که بخواهند یا قصد به دست آوردن چیزی را داشته باشند، دوست دارند در کمترین زمان ممکن فراهم کنند. برای تحقق این منظور هر اقدامی لازم باشد، انجام می‌دهند. دوران معاصر دوران، «آنی بودن»، دوران «بلافاصله‌ای» و دوران «فوریت» است. این دوره را به گونه‌ای می‌توان «زمان بی‌زمانی» نامید. حال این خصوصیت به حوزۀ هنر و ادبیات هم رخنه کرده است. به گونه‌ای که از یک سو آفریننده به سرودن شعر بلند التفاتی ندارد و از دیگر سو هم خواننده وقت خود را صرف خواندن متن بلند نمی‌کند (خوشناو، رسول و عبدالکریم[1]، ۲۰۲۵: ۵). در حقیقت آفریننده خود نیز در همان دوران دارای آن خصوصیات زیست می‌کند. بنابراین در این سودا درک متقابلی میان دو سوی این نمودار مشهود است. سرانجام هر دو محور این پدیده به این نقطه ختم شده‌اند که گونه‌های نوینی در بستر ادبیات پدیدار شوند که یکی از تازه‌ترین و پرکاربردترین آنها «نانوشعر» است.

۲-۱- «نانو» در صنعت و تکنولوژی

واژۀ «نانو» از ریشۀ یونانی «نانوس[2]» به معنای «کوتوله» گرفته شده است (عابدینی[3] و همکاران ۱۳۹۲). کاربرد این واژه برای این منظور بیش از هر چیز به خاطر دلالت زیبایی‌شناسانۀ آن بر مفهوم «کوچکی سایز» است (مه‌ردان[4]، ۲۰۲۳: ۶۳). ««نانو» اصطلاحی است که در حوزۀ علوم و فناوری برای دلالت بر یک جزء از یک میلیارد جزء چیزی به کار می‌رود؛ برای نمونه یک متر برابر است با یک میلیارد نانومتر (خه‌لیل[5]، ۲۰۲۴: ۱۰). این واژه از آن ساحت معنایی در زبان یونانی برگرفته شده و وارد حوزۀ علوم و تکنولوژی نوین گشته است. به طور کلی در این حوزه‌ها واژۀ «نانو» بر «جزء بسیار ریز ماده» یا به عبارتی بر «کوچکترین جزء جدایی‌ناپذیر ماده» دلالت دارد که به چشم غیر

---

1. Khoshnaw, Rasool & Abdolkarym
2. Nanus
3. Abedini
4. Mardan
5. Khalil

مسلح قابل دیدن نیست. بدین سان این واژه از آن سرمنشأ واژگانی برآمد و تبدیل به این اصطلاح شد برای دلالت بر کوچکترین بخش تجزیه‌ناپذیر ماده در علم و صنعت (خوشناو و همکاران، ۲۰۲۵: ۲۰). از این رهگذر بود که اصطلاحاتی چون «نانوتکنولوژی» پدیدار گشت. بنابراین تکنولوژی نانو می‌کوشد مادّه را تجزیه و از نو بازسازی کند. هدف از این فرایند، جستجو و کشف تغییرات ناشی از آن است؛ چراکه هر مادّه‌ای به کوچکترین جزء خود تفکیک و تجزیه شود، به گونه‌ای بسیار شگفت‌انگیز خصوصیت‌هایی پیش‌بینی ناشده به خود می‌گیرد که پیشتر هرگز نداشته است (عەبدوڵڵا[1]، ۲۰۱۲: ۳). برای نمونه اگر طلا تا سر حد نانو تجزیه شود، خصوصیات خود را از دست می‌دهد. با این شرح که اگر یک قطعه طلا در اندازهٔ صد نانومتر تجزیه شود، رنگ زرد آن از دست می‌رود و به رنگ مایل به نارنجی درمی‌آید. اگر در سطح پنجاه نانومتر ریز شود، به رنگ سبز می‌گراید. هرچه ریزتر شود، تغییرات بیشتری در آن مشاهده می‌شود (خەلیل، ۲۰۲۴: ۱۰). امروزه نهادهای علمی و پژوهشی برای جستجو و بررسی در حوزهٔ این یافتهٔ علمی، ده‌ها پژوهشگاه و مرکز علمی تخصصی برپا کرده‌اند. در حقیقت هزارهٔ سوم تاریخ بشر، به عصر «تکنولوژی نانو» شناخته شده است (مەردان، ۲۰۲۳: ۶۳).

۲-۲- «نانو» در شعر و ادبیات

در گسترهٔ سیر انتقال این اصطلاح و رخنه کردن آن به زمینه‌های دیگر، بستر شعر و ادبیات هم از آن بی‌نصیب نگشت. در این راستا ادبیات هم به مثابهٔ یک هنر زیر تأثیر این تغییر و تحولات حوزهٔ علوم و فنآوری و تکنولوژی، واکنش نشان داد و آغوش خود را به روی این اصطلاح نویافته گشود و به دنبال آن در پیِ متناسب‌سازی، هماهنگی و نوسازی خود مطابق با بایسته‌های این اصطلاح نوین برآمد (مەردان، ۲۰۲۳: ۶۳). بدین گونه بود که شعر و ادبیات هم پذیرای این یافتهٔ نوین علمی گشت و آن را به قلمرو خویش راه داد. دیری نپایید که شعر در این راستا رو به سمت کاستن از حجم خود نهاد و یک سیاست اقتصاد واژگانی وارد عرصهٔ هنر شعر و شاعری گشت. شعر خود به گفتهٔ ریفاتر[2] (۱۹۷۸: ۱) در پشت آن چیزی که بیان می‌دارد، چیز دیگری را افاده می‌کند. از طرفی هم شعری که دارای ساختی زیبنده و تکامل‌یافته باشد، آن است که بر پایهٔ گزینش و چینش خاصّی آفریده شده باشد (پرِین، ۱۳۹۳: ۳۲۲). اکنون نکته این است که از آنجا که شعر استعداد بالایی برای تراکم و انبوه‌شدگی دارد، اندک-اندک شعری پا به عرصهٔ ظهور نهاد که هم بُعد فرمیک آن و هم بعد درونمایه‌ای آن متراکم‌تر گشت و طولی نکشید که خود را در قالب جدید و فرمی نوین نمایان ساخت. بدین شکل بود که گونهٔ نوینی به نام «نانوشعر» پدیدار شد. بنابراین وجههٔ همّت این نوع نوین همان است که پیشینیان در بلاغت سنتی به آن «ایجاز» می‌گفتند. با این تفاوت که ایجاز به کار گرفته شده در این شعر چندین برابر انبوه‌تر و متراکم‌تر شده است.

---

1. Abdollah
2. Riffaterre

۲-۳- تعریف «نانوشعر»

می‌توان گفت شعر نانو آن است که در تراکم معنی، اقتصاد واژگانی و به طور کلی در چگالی لفظ و معنا سرآمد دیگر انواع ادبی است. به عبارت دیگر «نانوشعر» «در حقیقت گونه‌ای شعر است که می‌کوشد در کمترین واژگان بیشترین حجم معنا را بگنجاند» (مه‌ردان، ۲۰۲۳: ۶۴). همچنین در تعریف این گونهٔ شعری گفته‌اند که «نانوشعر عبارت است از یک شعر بسیار کوچک که بر یک ایجاز بسیار متراکم متکی است و شمارهٔ واژگانش از پنج واژه درنمی‌گذرد و به تراکم درون‌زبانی وابسته است» (محه‌مه‌د[1]، ۲۰۱۳: ۱۷). با این حال از نظر برخی منتقدان (خوشناو و همکاران، ۲۰۲۵: ۲۰) اصرار بر این اندازه واژهٔ اندک (پنج واژه) معیار دقیقی به دست نمی‌دهد و اساساً پنج واژه مطرح نیست؛ بلکه شمار واژگان به کار گرفته شده در یک شعر، می‌تواند از این شماره بیشتر باشد و همچنان در قالب «نانوشعر» باشد. در این هنر شعری نقش «زبان» قوی‌تر و سنگین‌تر است و به طور کلی به گفتهٔ طلعت طاهر[2] (۲۰۱۱: ۴۷) فرم و زبان در دنیای آفرینش ادبی به نسبت درونمایه و محتوی، عمری طولانی‌تر دارند. سنگینی نقش‌آفرینی در این نوع شعر، در حقیقت به عهدهٔ «زبان» است. زبان که به گفتهٔ اندیشمندان این حوزه هم‌راستا با رشد فیزیولوژیک و تعالی روح انسان، خود نیز دارای رشد و تعالی است (صحاوی[3]، ۱۳۸۲: ۶۷)، ستون آفرینش شعری به شمار می‌رود. گرچه زبان در هر اثر ادبی جایگاه ویژه‌ای دارد، اما در این نوعِ شعری نقش تأثیرگذارتر و حضور فعال‌تری به خود می‌گیرد (سدیق[4]، ۲۰۱۷: ۸۳). پیدایش این فرم نوین از مقتضیات عصر مدرن و لازمهٔ تطور ادبیات بوده است. به نحوی می‌توان این تغییر و تطور را نتیجهٔ دگرگونی فضای متنی قلمداد کرد (جونقانی[5]، ۱۳۹۶: ۴۴). عبدالمطلب عبدالله[6] (۲۰۱۲: ۵) در این زمینه بر این باور است که در نانوشعر زبان ابزاری نیست که ما از آن استفاده کنیم، بلکه مادّه‌ای است که ما از آن ساخته شده‌ایم. ادبیات کردی در این زمینه پیشتاز نوزایی و نوآوری بوده است. پدیدار گشتن و پا به عرصهٔ ظهور نهادن چندین قالب شعری نوین و نوترین آن که همین «نانوشعر» باشد، شاهدی بر این مدعا است.

۳- «نانوشعر» در ادب کردی

در ادبیات کردی برههٔ تاریخی ۱۹۷۰ (۱۳۴۸) به این سو، از حیث غنای انواع و تغییر و تطور ادبی یک مقطع تاریخی مهم و پرآفرینش ادبی به شمار می‌آید. بنابراین می‌توان دورهٔ نیم سدهٔ اخیر و به ویژه پس از سال ۱۹۹۱ و پیدایی یک اقلیم جغرافیایی مشخص و چارچوب‌مدار برای هویت کردی در عراق را دوران شکوفایی و تنوع‌زایی ادب کردی به شمار آورد. در این دوره پربی‌راه نیست اگر بگوییم که شعر کردی چندین مرحله را طی کرد و چندین

---

1. Mehamad
2. Talaat Taher
3. Sahavi
4. Sedeq
5. Jonaqani
6. Abdolmottaleb Abdollah

تغییر و تطور چشمگیری را پشت سر نهاد. یکی از جلوه‌های این تطورات پیدایش «نانوشعر» است. شاعر و شعرپژوهش معاصر کرد عبدالمطلب عبدالله دربارهٔ «نانوشعر» بر این باور است که «نانوشعر واحد سنجش ابعاد گوناگون رؤیای واژه است بدون اینکه دست‌های آلودهٔ انسان آن را لمس کند» (سەراج[1]، ۲۰۱۲: ۴).

شایان ذکر است که این گونهٔ شعری در ادب جهانی هم و به ویژه در ادبیات غرب، نوین است و تاریخ درازدامنی ندارد. در ادبیات کُردی پیشینهٔ چنین شعری را باید در دفتر شعر «شیعری نانۆ» اثر هاشم سراج (۱۹۵۴ اربیل–) دانست که سال ۲۰۱۲ در اربیل (هەولێر) به چاپ رساند. شایان ذکر است که تمام شعرهای این دفتر شعری هاشم سراج از نوع «نانو» هستند. یک سال بعد شاعر اربیلی دیگری به نام عباس عبدالله یوسف[2] (۱۹۵۰ اربیل–) یک دفتر شعر زیر عنوان «نانۆ تاتۆ دەکەم» (نانو را ریز می‌کنم[3]) (۲۰۱۳) به چاپ رساند که ۸۶۰ نانوشعر تک مصرعی را دربردارد. به این ترتیب بود که نانوشعر در ادبیات کردی رواج یافت و وارد میدان رقابت با گونه‌های دیگرِ شعر شد.

۱-۳- مختصات فنی «نانوشعر» در ادب کردی

از نظرگاه دیگری می‌توان «نانوشعر» را گونه‌ای «شعر کپسولی» نامید؛ از آن روی که این گونهٔ شعری تمام ویژگی‌ها، رسالت‌ها و مختصات ویژهٔ شعر را در حجم بسیار اندکی در درون خود گنجانیده است. بنابراین، همان گونه که در علوم پایه، دانشمندان، دنبال کوچکترین جزء مادّه می‌گردند و همواره سعی دارند آن کوچکترین جزء را نیز بشکافند و به بخش‌ها و جزءهای کوچکتری تبدیل کنند، شاعران نیز در این گونهٔ شعری از میان فرهنگ واژگان، آن دست از واژه‌ها را برمی‌گزینند که بالاترین توانایی بیان و رساندن پیام را دارا هستند و در عین حال خود از حیث شمار حروف و ساختار، کمترین حجم ممکن را دارند. آنگاه از این مجموعه واژهٔ اندک، کوتاه‌ترین فرم را می‌سازند. به علاوه تمام ابزارها و زیورهای زبانی را به کناری می‌نهند و تنها «روح زبان» را نگه می‌دارند. شعر در این فرم نوین چنان چلانیده شده است که تا سطح پدیدار ساختن روح معنای واژگان پیش رفته است (مەردان، ۲۰۲۳: ۶۳). «نانوشعر» در اثر چنین «چینش» یا به قول عبدالقاهر جرجانی[4] (۴۰۵/ ۱۰۱۴ –۴۷۴ق/ ۱۰۸۱) در اثر چنین «نظم»ی پدید می‌آید. بنابراین در اینجا هم هنر نظم نقش‌آفرینی می‌کند. عبدالله (۲۰۱۲: ۴) بر آن است که سه اصل در نانوشعر بیش از هر چیز مد نظر است: «انبوه‌شدگی به مثابهٔ یک مسألهٔ اقتصادی (منظور اقتصاد واژگانی)؛ رنگارنگی، به مثابهٔ پذیرش تفاوت و وضوح؛ و درخشش ناگهانی، به مثابهٔ ارج نهادن احساس و پذیرش روزآمد».

مختصات فنی این گونهٔ شعری را می‌توان چنین خلاصه کرد:

أ) کوتاهی تا حد ممکن (به گونه‌ای که کوتاهترین شعر تا این زمان به شمار می‌آید.)

---

1. Sarraj
2. Abbas Abdollah Yoosef
3. علاوه بر آن معنا، می‌توان به مفهوم «نشان‌دار کردن» در واژهٔ «تاتۆ» اشاره کرد. بنابراین معنای عنوان آن دفتر شعر می‌شود: «نانو را نشان‌دار می‌کنم».
4. Abdolqaher Jorjani

ب) پرهیز از واژگان غیرضرور به ویژه حروف و ابزارهای کمکی زبان

ج) انتخاب واژگان با توان دلالتی بالا

د) متراکم کردن معنی

ه) اکتفا به گنجاندن روح زبان

و) کالبدشکافی پدیده‌ها و ارائهٔ تعریفی نوبنیاد از آنها

از سوی دیگر شاعری که قصد سرودن شعر نانو را داشته باشد، مشمول داشتن شایستگی‌ها و توانایی‌های ویژه‌ای است؛ از آن جمله مهمترین شایستگی، عبارت است از تسلط بر دایرهٔ واژگانی گسترده تا بتواند برای بیان غرض خویش واژهٔ توانمندتری یا به عبارت دقیق‌تر، توانمندترین واژه را برگزیند. همچنین اشراف بر ذوق و سلایق طیف‌های مختلف مخاطبان؛ چراکه در حقیقت در این دوران اخیر پیوندهای تنگاتنگی میان آفرینندهٔ اثر ادبی و خواننده/ مخاطب وجود دارد.

۳-۲- شاعران پیشاهنگ «نانوشعر»

ادبیات کردی با روی باز پذیرای این گونهٔ نوین در درون خود بوده است. شاعران التفات خاصّی به آن نشان داده‌اند. تاکنون دیدارها، سمینارها و رویدادهای ادبی زیادی با محوریت بحث «نانوشعر» برگزار شده است. هاشم سراج (۱۹۵۴ اربیل–) و عباس عبدالله یوسف (۱۹۵۰ اربیل–) از پیشاهنگان گونهٔ شعری «نانوشعر» در ادبیات کردی به شمار می‌آیند. این دو شاعر هر کدام به گونه‌ای، این اصطلاح را در عنوان دیوان شعری خویش گنجانیده‌اند. هاشم سراج به سال ۲۰۱۲ دفتر شعر «شیعری نانۆ» (شعرِ نانو) را انتشار داد. اشعار این مجموعه عبارت است از مجموعه شعرهای کوتاهِ کوتاه زیر یک عنوان که با شماره از هم جدا گشته‌اند.[۱] عنوان هر مجموعه از واژهٔ «نانو» به اضافهٔ شمارهٔ هر شعر از یک تا آخر تشکیل شده است؛ برای نمونه «نانو یک»، «نانو دو»، «نانو بیست و چهار» و غیره. هر مجموعه نیز تعدادی شعر نانو را در بر دارد که با شماره از هم تفکیک شده‌اند. عباس عبدالله یوسف نیز یک سال بعد، یعنی سال ۲۰۱۳ مجموعهٔ «نانۆ تاتۆ دەکەم» (نانو را ریز می‌کنم) را به چاپ رساند و طیف دیگری از این گونهٔ شعری را روانهٔ پهنهٔ ادبیات معاصر کردی کرد. از دیگر پیروان این فرم نوین شعری می‌توان به جلال برزنجی[۲] (۱۹۵۳ اربیل–) و دلشاد عبدالله[۳] (۱۹۵۸ اربیل–) اشاره کرد که کمابیش اشعاری از این دست آفریده‌اند.

۳-۳- نمونه‌هایی از «نانوشعر» کردی

دیوان «شیعری نانۆ» (شعر نانو) اثر هاشم سراج مجموعهٔ کاملی از نانوشعر است. شاعر در این دیوان رویکرد زنجیرواری در پیش گرفته است. یک نمونه از آن می‌تواند روشنگر این رویکرد از آفرینش ادبی باشد:

---

[۱]. گزیده‌ای از برگردان فارسی این دیوان به قلم نگارنده در انتشارات مروارید در دست چاپ است.

[2]. Jalal Barzenji

[3]. Delsahd Abdollah

عنوان شعر:

«نانۆ یەک»

متن شعر:

١

«خەیاڵ گەشتی وشەیە

٢

ئاگر لەنجەی ڕەنگە

...

٧

گۆڕستان کێڵگەی تۆمی سپییە

٨

پێکەنین گریانێکی مەیلەو زەردە

٩

عیشق

سەرسام بوونە بە جوانی

...

١١

ڕۆح

تۆزی سەر باڵی پەپوولەیە

١٢

ژیان وەهمێکی شینە

١٣

هەڵم باڵ گرتنی ئاوە

١٤

مردن دواپین زەردەخەنەی ژیانە».

(سەڕاج، ٢٠١٢: ٧-٨)

نسخه پیش انتشار

معنای شعر: «نانو یک» «۱) خیال گشت‌وگذار واژه است/ ۲) آتش خرامیدن رنگ است/ ... ۷) گورستان مزرعهٔ بذر سپید است/ ۸) خنده گریه‌ای مایل به زرد است/ ۹) عشق حیران زیبایی شدن است/ ... ۱۱) روح گرد روی بال پروانه است/ ۱۲) زندگی واهمه‌ای آبی است/ ۱۳) بخار پرواز آب است/ ۱۴) مردن واپسین تلخند زندگی است».

این برشی از یک شعر نانوی هاشم سراج است. چند ویژگی از سیمای آن نمایان است:

الف) عنوان شعر از واژهٔ «نانو» به اضافهٔ شمارهٔ اختصاصی (در اینجا یک) تشکیل شده است. ب) اجزای یک «نانوشعر» در این مجموعه با شماره به هم پیوند خورده‌اند. ج) میان یک جزء و اجزای پیشین و پسین پیوند فرمیک و یا معنایی خاصّی وجود ندارد. د) هر شعر گویی تعریفی شاعرانه از یک مفهوم یا یک پدیده است. ه) مفاهیم یا پدیده‌های مطرح‌شده، الزاماً وابسته یا پیوست هم نیستند.

ارائه کردن «تعریف جدید» از پدیده‌ها و مفاهیم یکی از محورهای خصوصیات این گونهٔ شعری نزد هاشم سراج است. در این قطعه از این نانوشعر، این پدیده‌ها بازتعریف شده‌اند: «خیال»، «آتش»، «گورستان»، «خنده»، «عشق»، «روح» و «زندگی»، «بخار» و «مرگ».

در این شعر و به طور کلی در اشعار نانو، تکیه و تأکید شاعر بر افادهٔ سریع و مستقیم مقصود خویش است. حجم شعر هم در لایهٔ فرم و هم در لایهٔ محتوی بسیار متراکم و انبوه است. شاعر دربارهٔ اغلب پدیده‌ها و موضوع‌هایی که مطرح می‌کند، دیدگاه و اندیشهٔ نوین و البته شاعرانه‌ای به دست می‌دهد. در برخی شعرها شاعر اغلب مخاطب مشخصی را در نظر ندارد؛ اما در مواردی با یک چرخش التفات‌آمیز دوم شخص مفرد را خطاب می‌کند (برای نمونه بنگرید: سەڕاج، ۲۰۱۲: ۱۰۰–۱۰۲).

عباس عبدالله یوسف نیز در شعری سروده است:

«ژمارەی چاوەکانی ئافرەت لە ئی پیاو زیاترن» (تعداد چشم‌های زن از مالِ مرد بیشترند).

(مەردان، ۲۰۲۳: ۶۷)

شاعر در این شعرِ یک سطری گوشه‌ای از توانایی‌های بی‌شمار زن را به نمایش درآورده است. در این شعر تأکید شده است که قدرت زن در دیدن و دقت کردن و تشخیص موارد ریزی است که گاهی هرگز به چشم مردان نمی‌آید. این موضوع با ایجازِ فشرده و انبوهی در این شعر نشان داده شده است. ساختار شعر هم در یک جملهٔ کوتاه اخباری و قاطعانه به صورت خطّی بنیان نهاده شده است.

نمونه‌ای از «نانوشعر» جلال برزنجی:

«مادام دەترسم/ ئازاد نیم.» (مادام می‌ترسم/ آزاد نیستم) (بەرزنجی، ۲۰۲۳: ۲۴۹) این شعر با احتساب ضمایر و ادات نفی، از شش واژه پدید آمده است. شاعر کوتاه‌ترین مسیر بیانی را برای گنجانیدن پیام خویش برگزیده است. به روشنی پیداست که در یک فضای عادی زبان شعری این مفهوم در آسان‌ترین و کم‌شمارترین حالت چنین ابراز

می‌شود: «تا وقتی که می‌ترسم/ آزاد نیستم» یا «پس آزاد نیستم». بدین شکل شاعر از ابزارهای کمکی بیشتری در راستای اختصار و متراکم کردن زبان صرف نظر کرده است. همچنین در نمونهٔ دیگری از این نوع شعر سروده است: «سێو درۆیە.» (سیب دروغ است).

(بەرزنجی، ۲۰۲۳: ۲۱۴؛ به نقل از خوشناو و همکاران، ۲۰۲۵: ۲۰).

شاعر در این شعر بدون مقدمه و مؤخره منظور خود را ابراز داشته است. «سیب» که نمادی از دوست داشتن و محبت و عشق و صلح است، در این شعر رد و طرد شده است. این رد و طردشدگی مطلق و بدون قید و شرط بیان شده است. خواننده می‌تواند تفسیرها، تأویل‌ها و برداشت‌های گونه‌گون و نامحدودی از آن ارائه دهد. همچنین همین شاعر سروده است:

«بڕۆ بە شوێن ئەوەی خۆشت دەوێ

یان بخەوە.»

(برو دنبال آن کسی که دوستش داری/ یا بخواب).

(همان).

پیام شاعر بسیار کپسول‌آسا در این واژگان اندک گنجانیده شده است. در این شعر «رفتن» و «آسودن» دو قطب مخالف هم نمودار گشته‌اند. به مثابهٔ دو سوی مسیر زندگی به نمایش درآمده‌اند. اگر کسی بخواهد دنبال دل خویش برود، باید با «خواب» (آسایش و راحتی) خداحافظی کند. بنابراین خواب و آسایش و رفتن دنبال آرزوها، دو قطب مخالف هم هستند و سر سازگاری با هم ندارند. در این شعر یک پیام بلند و دامنه‌دار، در قالبی فشرده و تلگرافی گنجانیده شده است. در این شعر به منظور پرهیز از واژگان زائد احتمالی و در راستای پاسداشت اقتصاد واژگانی، بسیار قاطعانه و برّا و تحکّمی مقصود ادا شده است.

٤-نتایج پژوهش

پژوهش در گونه‌های نوین ادبیات معاصر کردی به ویژه در نیم سدهٔ اخیر نشان از تنوع و دگرگونگی‌های زیادی در حوزهٔ شعر دارد. تغییرات اقلیمی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی بر ابعاد و عمق این دگرگونی و تنوع افزوده‌اند. «نانوشعر» از پدیده‌های نوین برآمده در این حوزه است که از رخنه کردن این اصطلاح از ساحت علوم و فنون به ساحت ادبیات گرفته شده است. این گونهٔ شعری نوین عبارت است از شعری کوتاهِ کوتاه با ساختاری کپسولی و متراکم. تراکم و انبوه‌شدگی در هر دو سویهٔ فرمیک شعر و محتوای آن تجلی یافته است. گاهی شمار واژگان از پنج واژه درنمی‌گذرد. مختصّات بنیادی این شعر عبارت است از: الف) کوتاهی تا حد ممکن؛ ب) پرهیز از واژگان غیرضرور به ویژه حروف و ابزارهای کمکی زبان؛ ج) انتخاب واژگان با توان دلالتی بالا؛ د) متراکم کردن معنی؛ ه) اکتفا به گنجاندن روح زبان؛ و) کالبدشکافی پدیده‌ها و ارائهٔ تعریفی نوبنیاد از آنها. هاشم سراج شاعر معاصر اهل

اربیل (هەولێر) پیشتاز، آغازگر و ابداع‌گر این گونۀ شعری است. عباس عبدالله یوسف، جلال برزنجی و دلشاد عبدالله نیز از دیگر شاعران این گونۀ شعری به شمار می‌آیند.

نسخه پیش انتشار

منابع

الف) کردی

بەرزنجی، جەلال. (٢٠٢٣). *لە سەمای بەفری ئێوارانەوە بۆ هەردەمەی لە شوێنێک هەمیشە لە مااڵەوە*. چاپی یەکەم. هەولێر: فام.

تاهیر، تەڵعەت. (٢٠١١). *چوونە ناو سووڕی مانا*. چاپی یەکەم، سلێمانی: دیلان.

حەمە، بەکر؛ ئیبراهیم محەمەد؛ هیمداد حوسێن. (٢٠٢١). «تۆپۆگرافیای شیعری لە دەقەکانی دڵاوەر قەرەداغیدا». *گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان*، زانکۆی سەلاحەدین، بەرگی ٢٥، ژمارە ٦، لل ٢٢٣-٢٣٦.

خدر، پەروین عەبدوڵڵا. (٢٠٢٢). *فۆرمەکانی شیعری هاوچەرخی کوردی (١٩٧٨-٢٠٠٠) باشووری کوردستان*. تێزی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەت، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

خوشناو، کامران ابابکر خضر؛ صمد دلگش رسول ؛ محمدشاکر عبدالکریم. (٢٠٢٥). «فۆرمەکانی شیعری هاوچەرخ لە شیعرەکانی جەلال بەرزنجیدا توێژینەیەکی شێوازگەرییە». *گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان*، ژمارەی ٢٩ (٢)، لل ١-٢٤.

خەلیل، زانا. (٢٠٢٤). «شیعری «نانۆ-Nano» لای هاشم سەڕاج». *خەبات*، ژ. ٦٨٦٥، پێنج شەممە ١٤ تەموز، ل. ١٠.

سدیق، ئارام. (٢٠١٧). *زمان و شیعرییەت کارکردن لە سەر ئەزموونی شیعری یازدە شاعیری دوای ڕاپەڕین*. چاپی یەکەم، سلێمانی: ئەندێشە.

سەڕاج، هاشم. (٢٠١٢). *شیعری نانۆ*. چاپی یەکەم، هەولێر: سەنتەری نما.

عەبدوڵڵا، عەبدولموتەلیب. (٢٠١٢). پێشەکیی *شیعری نانۆی* هاشم سەڕاج. هەولێر: سەنتەری نما.

محەمەد، شاخەوان فەرهاد. (٢٠١٣). *کورتیلە شیعر لە ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدا بە نموونەی دەقەکانی قوبادی جەلیزادە، لەتیف هەڵمەت، دڵشاد عەبدوڵڵا*. چاپی یەکەم، هەولێر: ڕۆژهەڵات.

مەردان، کاوە عەلی. (٢٠٢٣). «شیعری نانۆ وەک فۆرمێکی نوێ لە ئەدەبی کوردیدا». *گۆڤاری ڕامان*، ژمارە ٣٠٥-٣٠٦، ڕێکەوتی ٢٠٢٣/٤-٣/٠٥، لل ٦٣-٧٢، هەولێر.

ب) فارسی

پرین، لورنس (١٣٩٣). *ادبیات (ساختار، آهنگ و معنا) جلد دوم شعر*. برگردان علیرضا فرح‌بخش و زینب حیدری مقدم. تهران: رهنما.

جونقانی، مسعود آلگونه (١٣٩۶). «کاربست الگوی نشانه‌شناختی ریفاتر در خوانش شعر». *پژوهش ادبیات معاصر جهان*، دورهٔ ٢٢، شمارهٔ ١، بهار و تابستان، صص ٣٣–۵٧.

زرقانی، سید مهدی؛ محمودرضا قربان‌صباغ (۱۳۹۹). ***نظریهٔ ژانر (انواع ادبی) رویکرد تحلیلی-تاریخی***. چاپ سوم، تهران: هرمس.

شمیسا، سیروس (۱۳۸۶). ***انواع ادبی***. چاپ دوم از ویرایش دوم. پاییز ۸۶، تهران: میترا.

عابدینی، فیض الله؛ فائزه اسدپور؛ ابوالفضل عاقل‌پسند (۱۳۹۲). «بررسی و تحلیل چگونگی بهره‌گیری از فناوری نانو در توسعه معماری پایدار». ***همایش ملی معماری پایدار و توسعه شهری***، بوکان، اردیبهشت.

صحاوی، شهرام. (۱۳۸۲). «نسبت زبان و شعر در نظر هِردِر». ***پژوهش زبان‌های خارجی***، شمارهٔ ۱۵، پاییز و زمستان ۸۲، صص ۶۳-۷۴.

C) English

Riffaterre, Michael. (1978). ***Semiotics of Poetry***. Bloomington: Indiana University Press.

References

Abdollah, Abdulmutalib. Peshaki *Sh'iri Nano*-ye Hashem Sarraj. Hewlêr: Sentri Nema. 2012.

Abedini, Feyzollah; Fa'ezeh Asadpour; Abolfaazl Aghilpasand. "Barrasi va Tahlil-e Chegoonegiye Bahregiri az Fannavariye Nano dar Tose'e Memariye Paydar." **Hamayesh-e Melliye Memariye Paydar va Tose'eye Shahr**, Boukan, Ordibehesht 1392.

Berzinji, Jalal. *Le Samay Befri Ewaranewe Bo Herdamey Le Shwenek Hemishe Le Malawe*. Chapi Yekam, Hewlêr: Fam. 2023.

Hame, Bakir; Ibrahim Muhammad; Himdad Husein. "Topografiya-ye Sh'iri Le Daqakani Dilawar Qeradaghi da." **Govari Zanko Bo Zansta Mirovayetiyekan**, Zankoy Salahaddin, Bargi 25, Jmare 6. 2021.

Jonaqani, Masoud Alagone. "Karbasti Olghooye Nishaneshnakhti Rifater dar Khwanesh-e Shi'r." **Pazhoohesh Adabiyat Mo'aser Jahan**, Dowreh 22, Shomare 1, Bahar va Tabestan, Pp. 33-57. 1396.

Khalil, Zana. "Shi'ri ‘"Nano" Lay Hashem Sarraj." **Khabat**, J. 6865, Pênj Shamma 14 Temmuz, P. 10. 2024.

Kheder, Parwin Abdullah. **Formakani Shi'ri Hawcharkhi Kurdi (1978-200) Bashuri Kurdistan**. Tezi Doktora, Koleji Parwardey Benarat, Zankoy Salahaddin, Hewlêr. 2022.

Khoshnaw, Kamran Ababakr Kheder; Samad Delgash Rasul; Muhammadshakir Abdulkareem. "Formakani Shi'ri Hawcharkh Le Shi'rakani Jalal Berzinji da Tewjineweyeki Shewazgariye." **Govary Zanko Bo Zanste Mirovayetiyekan**, Jmare 29 (2), Pp. 1-24. 2025.

نسخه پیش انتشار

Mardan, Kawa Ali. "Shi'ri Nano Waku Formeki Nwe Le Adabi Kurdi da." **Govary Raman**, Jmare 305-306, Rêkawti 05/3-4/2023, Pp. 63-72, Hewlêr. 2023.

Muhammad, Shakhawan Farhad. *Kurtile Shi'r Le Adabi Hawcharkhi Kurdi da Be Nimuney Daqakani Qubadi Jalizade, Letif Halmat, Dilshad Abdullah*. Chapi Yekam, Hewlêr: Rojhelat. 2013.

Prin, Lawrence. *Adabiyat (Sakhtar, Ahang va Ma'na) Jeld-e Dovom Shi'r*. Bargardan Alireza Farahbakhsh va Zeynab Heydari Moghadam. Tehran: Rahnama. 1393.

Sahavi, Shahram. "Nesbat-e Zaban va Shi'r dar Nazar-e Herder." **Pazhoohesh Zaban-haye Khareji**, Shomare 15, Paeiz va Zemestan 82, Pp. 63-74. 1382.

Sarraj, Hashem. *Shi'ri Nano*. Chapi Yakam, Hewlêr: Santari Nema. 2012.

Sediq, Aram. *Zeman u Shi'riyat Karkirdin Le Sar Azmooni Shi'ri Yazda Sha'iri Dway Raparin.* Chapi Yakam, Slemani: Andishe. 2017.

Shamisa, Siros. *Anva'e Adabi*. Chap-e Dovom az Virayesh-e Dovom. Paeiz 86, Tehran: Mitra. 1386.

Taher, Tal'at. *Choone Naw Soorri Mana*. Chapi Yakam, Slemani: Dilan. 2011.

Zarqani, Seyyed Mahdi; Mahmoudreza Ghorban-Sabagh. *Nazariyeh-ye Janr (Anva'e Adabi) Rooykard-e Tahlili-Tarikhi*. Chap-e Sevom, Tehran: Hermes. 1399.

نسخه پیش انتشار